

Ростислав Доценко — доробок за п'ятдесят літ в українському літературному процесі

24 жовтня 2012 року на 82-му році життя відійшов у вічність відомий український літератор — перекладач, критик, літературознавець — Ростислав Іванович Доценко. Формально появу його імені на сторінках української преси можна віднести до 4 вересня 1952 року, коли в київській «Літературній газеті» було надруковано його допис «Знати мистецтво», відгук читача-студента на статтю педагога з Донбасу Я. Ільїна «Кругозір викладача мови й літератури» в цій же газеті від 14 серпня 1952 р.

Та входження Ростислава Доценка в літературу почалося через дванадцять років, з середини шістдесятих років минулого сторіччя, коли він вже перейшов тридцятилітню межу свого життя. За вродженого українофільства, бібліоманії, потягу до культурологічних студій та непересічної українознавчої ерудованості такий пізній старт мав вельми поважні причини. Наприкінці 1952 року, коли доходила кінця сталінська смуга нашої історії, двадцятидворічний студент-україніст 3-го курсу Київського університету Ростислав Доценко разом із двома своїми колегами по навчанню — Миколою Адаменком і Григорієм Волощуком — потрапляє під жорна совєтської репресивної системи. За інакодумство, «український буржуазний націоналізм», критичну налаштованість до догм і практики КПРС «найгуманніший у світі суд» у травні 1953-го вділяє йому вісім років виправних таборів, і вже з тогорічного липня починається Доценкова десятилітня ГУЛАГівська одіссея — з Кунєєвських таборів на будівництві Куйбишевської гідроелектростанції імені Леніна.

Покара за переконання та ідеали не зламала його віри, завзяття до поборювання злого. Тут, на КуйбишевГЕСбуді, кільканадцятєро в'язнів із весни 1955 року, ще до офіційного хрущовського «розвінчання культу особи Сталіна», починають гуртуватись в опозиційну

до режиму КПРС «Групу революційних марксистів» — така була їхня самоназва. Одним з організаторів ГРМ був Ростислав Доценко. Молодики різних національностей, з різних суспільних прошарків, із різних куточків «необ'ятної родини», які опинились за колючим дротом за юнацький нонконформізм, таємно розробляють статут, програмні документи організації, яка на засадах «правдивого марксизму», солідарності трудящих, рівноправності націй мала відродити чистоту соціалістичних ідей, усунути від влади бюрократичну, корумповану, злочинну номенклатуру КПРС. Члени ГРМ намагаються віднайти прихильників і поза таборами. З таких ілюзій очищення марксистських соціалістично-комуністичних ідей починали більшість борців з комунофашизмом.

Советська система державного тероризму, втративши в березні 1953 року свого основного організатора й керманіча, «мудрого вождя всіх часів і народів», болісно трансформувалась. У розпал широкомасштабного амністування мільйонів в'язнів, напередодні кривавого придушення угорської спроби олюднити большевистський «соціалізм», Доценко, не виходячи з табору, потрапляє у новий політичний процес і у вересні 1956 року дістає другий термін у сім років без зарахування вже відсидженого «ні за що» трьохрічника.

У ці наступні сім років пріоритетними для нього стають фахові філологічні зацікавлення, він самотужки опановує англійську, литовську, польську мови, починає інтенсивну перекладацьку роботу на майбутнє, зокрема перетлумачує українською мовою романи Оскара Вайлда «Портрет Доріана Грея», Фенімора Купера «Останній з могікан», оповідання Едгара По. Мандруючи неозорими просторами країни ГУЛАГів — Совгавань на Далекому Сході (жовтень 1956 — травень 1957), Чуна, Анзьоба, Тайшет, Вихоревка Іркутської області (червень 1957 — квітень 1960), Мордовія (травень 1960 — квітень 1963) — Ростислав Доценко перевозить за собою книжки з обірваними палітурками (задля зменшення ваги), словники, дрібно списані зшитки. Звільнений день у день по закінченні другого реченця, він у травні 1963 року з тим скарбом повертається до Києва.

За випадковим сприятливим збігом обставин, разом зі своїми двома подільниками по першій університетській справі (одному з них, Миколі Адаменкові, пощастило — секретарка в прокуратурі чи в якійсь іншій юридичній інстанції, молода дівчина, з недовідченості чи доброти, додрукувала в його довідку про амністування слова «и реабилитирован»), Доценко, змовчавши про другу судимість, поновлюється на навчання в університеті й у 1965 році

Під знаком Миколи Лукаша

На схилку літа 1988 року не стало незрівнянно обдарованого українського перекладача, знавця багатьох літератур і мов — Миколи Лукаша. Ще не влігся гострий біль утрати і ще тільки в задумах майбутні дослідження й монографії про нього, збірники спогадів і таке інше, — тобто наче й рано на якісь всеосяжні узагальнення. Однак ми вже й зараз можемо з цілковитими підставами сказати, що нинішнє відродження українського перекладацького мистецтва проходить під виразним знаком Миколи Лукаша (хоч значення його творчості сягає далеко за межі власне перекладу).

Перекладна література на Україні має таку саму драматичну історію, що й література оригінальна, тільки вдвічі драматичнішу. Усі нагінки на мову, на письменство незмірно тяжчим обухом спадали на переклад. Тож за всіх неоціненних першотворців нашого сучасного перекладацтва — Пантелеймона Куліша, Михайла Старицького, Івана Франка, Лесі Українки, Бориса Грінченка, Володимира Самійленка та інших — вони спромоглись закласти лише підвалини будівлі українського перекладу, основне ж завдання створити україномовний фонд світової літератури лягло на плечі поколінь післяреволюційних.

Яскравий спалах творчоперекладацьких потенцій українського слова маємо у першому пореволюційному п'ятнадцятиріччі, а точніш — у короткій смузі від середини 20-х до початку 30-х років, коли різко побільшало перекладів, розширився спектр представлених літератур, жанрів, епох, започатковувались численні серії, з'явилися перші антологічні видання, багатотомники перекладних авторів. Процес цей був переважно кількісний — взірці перекладів найвищого мистецького гатунку дали тільки неокласики (Микола Зеров, Максим Рильський, Михайло Драй-Хмара, Освальд Бургардт, Павло Филипович), і то головне у поезії; з прозою виявилось складніш — почасти й тому, що сама літературна мова, набуваючи суспільно-державних функцій, була тоді в стадії активної розбудови, та й майже не знайшлося тут яскравих творчих особистостей (окрім Валер'яна Підмогильного і Аркадія Любченка). Проте з початком 30-х літ перекладацький процес почав зазнавати дедалі болючіших травм: перекладів у кілька разів поменшало, звузився вибір авторів, підупала мовна культура. Перекладачі попередніх років один за одним зникали з письменства, а то й з життя, чимраз більш бралися перекладати люди випадкові, редактура дедалі частіш пе-

ребирала на себе роль цензури над словом і думкою, мова ставала все калькованіша. Мовні пошуки 20-х рр. підлягали остракізмові, духовний зв'язок поколінь штучно уривався. З огляду на ці обставини якнайвищої шани заслуговує діяльність як передвоєнних, так і повоєнних років Максима Рильського — і як визначного поета й майстра перекладу, і як живого носія та зберігача традицій. Але попри всю можливу (в культивських і посткультивських умовах) протидію Рильського та інших нечисленних щирих обстоювачів життєдайного слова в українській мові запанували бюрократично-перестраховні нормативники, перекладацькі обрії повив мертвотушний смог буквалізму, мало не чесноту зробився «безупинний» переклад з усіх мов через російську.

Ось на тлі такого «тишайшого благополуччя» метеорно саянув над видноколом талант тридцятишестирічного Миколи Лукаша, коли він появив друком свого «Фауста» Й.-В. Гете (1955). Лукаш не першим на Україні звернувся до цього вершинного твору німецької літератури, але він перший сполучив у собі риси не лише поета-вченого й художника-мислителя, якому однаково доступні і глибоке розуміння філософської діалектики Фауста, і внутрішнє відчуття емоційної настроєвості монументальної трагедії — від її поетичної цілісності до найменшої образної деталі, — а й розпорядливого господаря в домівці української мови. Перекладові Лукаша загалом властиві смислова точність та висока версифікаційна культура, мовна розкутість і лексичне багатство, що й спричинило захоплене сприйняття його «Фауста» в читацьких колах. І хоч у декого навіть з талановитих поетів Лукашів новаторський переклад зустрів попервах нерозуміння й осторогу, він звістував грядуще відродження мистецтва перекладу українською мовою.

Показавши себе як повновладний майстер у філософській поезії, Лукаш невдовзі демонструє, можливо, ще блискучішу поетичну майстерність у перекладі творів шотландця Роберта Бернса, близьких до народно-пісенної стихії (1959, спільно з Василем Мисиком), бездоганно відтворює іскрометну поетику іспанської драматургії золотого віку (комедії Лопе де Веги, 1962). Але для української літератури справжньою з'явою золотої доби став Боккаччі «Декамерон» у тлумаченні Лукаша (1964). Саме в цій праці на повну силу розкрилось рідкісне й універсальне творче обдарування перекладача з ласки божої, вміння напрочуд тонко стилізувати виклад під умовну старовину, послуговуючись широчезним запасом лексичних, фразеологічних, синтаксичних, інтонаційних резервів

тівок або сувенірів, а й щось тривкіше і вартісніше — частку душі Кобзарєвої, втілену в його безсмертних поезіях?

[1964]

Початки угорської україністики

Нещодавно в «Літературній Україні» повідомлялося про підготовку в Угорщині (УНР) двох великих антологій — української поезії та української новели. Подавши мадярському читачеві твори багатьох українських письменників, видання ці будуть якоюсь мірою етапними для угорської україністики, знаменуватимуть перехід до, сказати б, системності й глибинності у перекладацькій роботі.

А як починалось в Угорщині вивчення і популяризація української літератури, розповідає стаття Віри Шер «Українська література в Угорщині», вміщена в ІХ томі щорічника Угорської академії наук «Акта літерарія» за 1967 рік.

Інтерес до української літератури зародився здавна: 1864 року угорський фольклорист Я. Ерде видав том «Угорсько-руських» (тобто закарпатських) народних пісень у перекладі Т. Лехоцького, 1870 р. вийшов збірник закарпатських пісень у перекладі М. Фінцинського. Тоді ж з'являються і перші статті про українську народну творчість. Ім'я Т. Шевченка вперше згадано в угорській літературі 1888 року (стаття К. Кеньвеш-Тота «Про руського селянського поета»), перші переклади з Шевченка з'являються у 1896 році («Кавказ» у перекладі М. Мате; до речі, в пресі була згадка, що М. Мате переклав цілу книжку Шевченкових поезій, але доля цих перекладів невідома). Перша поважна праця про українську літературу — це стаття Ю. Жатковича «Короткий нарис історії української літератури» (1900), де Т. Шевченка удостоєно найвищим в очах угорського читача титулом — «український Петєфі».

Велика роль у взаєминах угорської та української літератур належить І. Франкові. Низка його творів з'являється угорською мовою ще за життя автора: в 1896 р. це «Грицева шкільна наука», 1899 — «Історія моєї січкарні», 1900 — «Добрий заробок», 1902 — «Гриць і панич» і т. д. І. Франко — також автор оглядової статті про українську літературу в ІV томі «Історії світової літератури», що вийшов 1911 року в Будапешті угорською мовою.

На початку ХХ ст. переклади з української дедалі частіше з'являються на сторінках угорської періодики. Перекладено в цей час і багато Шевченкових поезій. Кращі з перекладів, як-от поета Арпада Земплені, і досі не втратили мистецької цінності. Крім Т. Шевченка та І. Франка, вказує В. Шер, до революції угорською друкувалися також окремі твори Марка Вовчка («Три долі», «Не до пари» та ін.), П. Куліша («Орися»), Ю. Федьковича («Стрілець»).

З утворенням Угорської Радянської Республіки (1919) пов'язано виникнення кафедри української мови та літератури в Будапештському університеті, яка проіснувала до 1924 року. Очолював кафедру дослідник закарпатського письменства Шандор Бонкало.

У 20-ті роки в угорській пресі ще можна знайти й дещо про українську літературу. 1921 р. виходить стаття Міклоша Нада про Лесю Українку та перший переклад її «Вавилонського полону». Автор пише, що її поезія «пройнята безмежною і всеосяжною любов'ю, торжеством вічної істини, яка проголошує, що варто жити заради пригнобленого народу, заради його майбутнього щастя». 1922 р. з'являється стаття про українську літературу Дьєрдя (Юрія) Подградського, у якій високо оцінено творчість І. Франка та М. Коцюбинського.

Надалі згадки про українську літературу майже зникають — реакційний режим Хорті аж ніяк не сприяв поглибленню знайомства угорців із культурою українського народу. В 30–40-ві роки відшукуємо лише поодинокі переклади закарпатських українських авторів, а 1943 р. виходить одна збірка новел. Тільки прогресивна угорська еміграція у своїх журналах, що видавалися в Москві, вмщує статті про Т. Шевченка, переклади творів українських радянських письменників. Визвольний 1945 рік започатковує нову епоху в угорсько-українських літературних зв'язках.

Огляд Віри Шер, незважаючи на свою неповноту (Юрій Жаткович, приміром, перекладав на угорську також М. Коцюбинського, про що авторка не згадує), висвітлює маловідомі сторінки зближення літератур двох братніх народів.

[1967]

ЗМІСТ

ВСТУПНА СТАТТЯ

Ростислав Доценко — доробок за п'ятдесят літ в українському літературному процесі	7
--	---

Частина 1

ШАНУЙМОСЯ!

Наболіле	30
«...косніємо в неутві...».....	32
Живим словом — про живе слово	33
Оце так посібник!.....	34
Важко виконувати власні повчання.....	35
«Рідке явище», або П. Куліш в Австралії.....	38
Навіщо стільці трошити.....	40
А бібліотеки вузів — там усе гаразд?	41
Час би вже зрушити	43
Мовна бистрінь і словникова нетеча.....	51
Перекладацтво і щоденна преса.....	59
Естетика думки проти естетики видання.....	63
Естетична думка в неестетичних шатах.....	67
Клопоти «Шкільної бібліотеки».....	75
Праця великої ваги.....	78
Гемінгвей — якого маємо і не маємо	81
Новий англо-український словник.....	92
Цінний словник.....	93
Бібліографія — справа актуальна	98
Засіб увічнити	101
Переклад — для самозбагачення чи самообкрадання?	103
Розкоші і злидні української енциклопедизації	112

Частина 2

ДЕРЖАВОТВОРЧЕ СЛОВО

Кубань співуча	132
Затятий всеукраїнець позасторічної давнини	136
Під неситим цензурним оком	151
Обов'язок виконаний і невиконаний	159
Читаймо українське — бо воно того варте!.....	168
І пісні звучать, і думки актуальні.....	170
«Яснозбройний Юрій» української поезії	173
Повернення Галі Мазуренко	176
Поезія пориву й задуми	179
Відвойовниця України	181
Літаври українського духу.....	185
Дебют — перший і прощальний	187
Перехрестя перекладеного й пережитого	190
Аргонавт, що обминув ГУЛАГ	194
Відкритий вдруге	211
«За Україну його замучили колись...».....	215
«На Україну повернусь...»	224
Крізь нетрі неугавних скрут	231
Вільна думка з епістолярних шухляд	233
Поезія — на життя і смерть.....	241
Леонід Лиман здалеку і зблизька	254
Живлюще поетичне слово	268
Неунікненність суворого плину життя.....	272
На схилі віку й на світанні надій. Розмова з Григорієм Кочуром.....	281
Під знаком Миколи Лукаша	296
Пам'ятаємо про свій обов'язок	303
Державотворче слово поезії.....	307
Остап Гарнавський — мемуарист	312
Словоскип Марти Гарнавської	315

Про англomовну українку — і не тільки.....	331
Голос із глибин ГУЛАГу.....	340
Поет і правдоборець під в'язничним муром епохи.....	344
«Особливо небезпечний» — тим-то приречений на безвість.....	364
Микола Адаменко, що з Волощукoвoгo гурту чи то гарту.....	366

Частина 3

УКРАЇНСЬКИЙ ВСЕСВІТ

Український індолог.....	372
Боги й герої, а над усе — люди.....	378
Далека і близька Ірландія.....	383
Мандрівка на «Смарагдовий острів».....	385
Чарівний світ ірландської казки.....	392
Ірландські прислів'я та приказки.....	397
Ірландська література.....	402
Шон О'Кейсі — столітній і молодий.....	406
Новелістична Ірландія.....	408
Книга з історії Ірландії.....	421
Сто років тому, на зорі українського Шекспіра.....	426
Шекспірів «Гамлет» у тлумаченні М. Старицького.....	432
Шекспір, рік видання 1964-й.....	450
Новий український «Гамлет».....	457
Огляд української шекспіріани.....	462
Оскар Вайлд в тіні та світлі парадоксів.....	467
Гамсун, голод і колаборантство.....	486
Відкриття Марка Твена.....	497
Поет людської мужності.....	501
Давно сподіване.....	511
Джек Лондон в українських перекладах.....	517
Фолкнер про минуле, яке стоїть на заваді майбутньому.....	524

Фолкнер: на підступах до стилю письменника	537
Вільям Фолкнер — дитячий письменник?	546
Оборонець людської гідності.....	547
За вашу і нашу свободу.....	550
На шляху з минулого в майбутнє	555
Шляхами «Зарубіжної новели».....	558
Нове англомовне видання творів Тараса Шевченка	562
Початки угорської україністики.....	565
Публікації, за якими подано статті.....	567
Іменний покажчик	573